

БИЛИНГВИЗМ: ЖЕТИШКЕНДИКТЕР ЖАНА ПРОБЛЕМАЛАР

АБДЫРАЗАКОВА М.У.

ЧОРОБАЕВА Н.А.

biblionsu@rambler.ru

Изилдөөлөрдүн маалыматтарына таянсак, монолингвистерге караганда дүйнөдө билингвисттер көп. Азыркы учурда билингвизм биздин планетанын балдарынын теңинен көбүн камтыйт. Бул тенденция мындан ары да өсө бермекчи жана улана берет деген ой-пикир бар.

Жаңы маалыматтарга таянсак, жер шарындагы элдердин 70-80%ы кандайдыр бир деңгээлде эки же андан да көп тилдерде сүйлөй алышат.

Жалпысынан алганда, билингвизм (кош тилдүүлүк) – бул бир убакта эки тилде эркин сүйлөө дегенди билдирет. Сөзмө-сөз которо турган болсок, *bilingualism* - латын тилинен алганда *Bi* - эки, *Lingua* - тил дегенди билдирет.

Азыркы учурда лингвистика жана психология тармагында билингвдерге жана полиглотторго өзгөчө кызыгуу жаралууда. Социоллингвистика жана психоллингвистика тармагында өзгөчө көңүл бурулуп изилденет, себеби массалык түрдөгү билингвизм тилдик кырдаалдын бирден бир көрүнүктүү белгиси болуп эсептелет.

Билингвизмдин табигый жана жасалма, субординативдик жана координативдик түрлөрү бар. Рецептивдүү (кабыл алуу), репродуктивдүү (кайра иштеп чыгуу), продуктивдүү (өндүрүү) билингвизмдин түрлөрү болуп эсептелет, акыркысы чет тилин окуп үйрөнүүнүн максаты болуп эсептелет.

Билингвизмдин бул түрлөрүнөн башка диглоссия бар, бул адамдардын үй шартында жөнөкөй жана диалектилерде сүйлөшүүсү жана официалдуу учурларда адабий тилде, мамлекеттик тилде сүйлөшүү – мындай тилдик ыңгайды «диглоссия» деп атайбыз.

Уриель Вайнрахтын тастыктоосуна кайрылсак, бир эле адамдын эки тилде сүйлөй билүүсү жана алмак-салмак бир тилден экинчи тилге эркин өтүү жана өз оюн акырына чейин жеткире билүү - бул билингвизм деп эсептейт [1].

Вайнрахтын оюн улантсак, чындыгында бир тилден экинчи тилге эркин өтүп, оюн акырына чейин жеткире билүү көп эле адамдардын колунан келе бербейт, себеби азыркы учурда тилдерди аралаштырып сүйлөө көп кездешет. Бул билингвизмдин проблемаларынын бирден бири деп эсептесек болот. Себеби, жаштардын жана орто жаштагы адамдардын арасында мындай көрүнүш көп кездешет. Мисалга алсак, кыргыз тилинде сүйлөп жатып орусча сөздөрдү, паразит сөздөрдү кошуп сүйлөө, бул көпчүлүккө маалым көрүнүш. Маселе ошол баарлашууда эч ким бири-бирин оңдоп, сен туура эмес сүйлөп жатасың, бул туура эмес сөз – деп эч качан айтышпайт. Ошол себептен адамдардын арасында тилдерди аралаштырып сүйлөө – бул анча деле жат, жагымсыз нерсе эмес. Бирок адамдардын баары эле тилдерди аралаштырат деген ойдон алыспыз.

Бир тилден экинчи тилге өтүүдө бир нече шарттар каралат:

Биринчиден - баарлашуудагы тилдик шарт. Мисалы, орус тилинде баарлашуу болуп жаткан кезде кимдир бирөө кыргыз тилинде суроо берсе, жооп кыргыз тилинде болуш керек.

Экинчиден - баарлашуунун кызмат кылуучу тилин тандоо шарты. Баарлашууну баштоодон мурун кызматчы тилди тандап алуу керек - кайсы тилде баарлашуу болот.

Үчүнчүдөн - баарлашуунун катышуучуларынын улутун, жашын, билим деңгээлин изилдөө шарты.

Психоллингвистика тармагынын позициясынан карасак, билингвизм – бул баарлашууда эки тилдик системаны колдоно билүү деп түшүндүрүлөт. Илимдин бул тармагы экинчи тилди

өздөштүрүүдө жаш абдан чоң ролду ойнойт деген гипотеза карманышат. Бул гипотеза бала канчалык эрте жашынан тилге аралашып, үйрөнсө ошончолук эффективдүү жана экинчи тилди өздөштүрүүсү максималдуу болот деген пикирди карманат. Балдар чоңдорго караганда тил үйрөнүүдө талашсыз жетишкендиктерге ээ. Балдардын аң-сезими чоңдорго караганда комплекстерден алыс жана ката кетиүүдөн коркпойт, керектүү жаңы сөздөрдү өз убагында жаттап калуу мүмкүнчүлүгүнө ээ. Билингв бала, монолингвден айырмаланып, лингвистикалык абалдарга көп кызыгат, себеби анын тилдик тажрыйбасы кеңири. Билингв балдарда сөздөрдүн маанисине өтө эрте кызыгуу пайда болот, бир эле сөздүн маанисин эки тилде, же болбосо англис, кыргыз тилинде айтууга, түшүндүрүүгө умтулат. Бул котормочулук жөндөмдүүлүгүн өстүрүүгө, аталыштардын мотивациясына кызыгуунун өсүшүнө алып келет. Сөздөрдүн этимологиясын өз алдынча аныктоо менен эки тилдеги билимин активдүү колдоно алышат.

Эгер ата-энелер балдары менен эки тилде баарлашууну пландашпаса, өздөрү эки тилди аралаштырып сүйлөшсө, баланын сүйлөө речин контролдобосо, ар кандай тилдик жетишпегендиктерге көңүл бурушпаса, анда билингвизм стихиялуу түрдө өөрчүйт. Кээде стихиялуу билингвизм, эгер балдардын көчөдөгү баарлашуусу үйдөгү баарлашуудан айырмаланса, же «көчө тили» жана «үй тили» аралаштырылса, буга ата-эненин эч кандай кийлигишүүсү болбосо да өөрчүүсү мүмкүн. Билингвизмдин стихиялуу өөрчүүсү балдардын сүйлөө речинде көптөгөн каталарды кетиришине алып келет.

Ошол себептен кош тилдүүлүктүн сабаттуу болушунун бирден бир негизги көрсөткүчү болуп ата-эненин кийлигишүүсү, коомдун ролу жана ошондой эле ар бир жарандын өз алдынча өсүп-өнүгүүсү, билим алуусу эң чоң мааниге ээ.

Сөзүбүздүн аягында кош тилдүүлүктүн жетишкендиктерин жана проблемаларын эске алып, бир нече сунуш киргизсек:

Биринчиден - кош тилдүүлүк таза жана сабаттуу деңгээлде болсо;

Экинчиден - кыргыз тилин популяризациялоо менен бирге орус тилин жана чет тилдердин маанисин да унутпасак;

Үчүнчүдөн - филология бөлүмүндө билингвистика курсу, аз саат менен болсо да, киргизилсе.

Төртүнчүдөн - ар бир жаран айлана-чөйрөдө болуп жаткан, кетирилген кемчиликтерге кайдыгер карабай, өз учурунда оңдоого, коомчулуктун билимдүүлүгүн көтөрүүгө аракет кылсак.

Адабияттар

1. Уриель Вайнрайт. Билингвизм. М., 2001.
2. Гумбольдт В. О различии человеческих языков и его влияние на духовное развитие человеческого рода. М., 1960.
3. Жирмунский В.М. Проблема социальной дифференциации языков. М., 1968.